

Itäisen etappireitin kolme vaihetta

Tässä kirjoituksessa tarkastellaan itäisen etapin merkitystä hieman laajemmassa merkityksessä, kuin vain jääkäriksi pyrkivien miesten reittinä Saksaan. Hallan Ukko oli jo useiden vuosien ajan ennen jääkäri liikettä edistänyt itsenäistymisaatetta ja samalla rakentanut luotettujen samanmielisten verkostoa Kainuun alueelle. Tämä työ mahdollisti varsinaisen etappireitin perustamisen Kainuussa nopealla aikataululla, koska sen runkopisteet ja avainhenkilöt olivat jo ikään kuin asemissa. Etapin työ ei myöskään päättynyt siihen, kun viimeisen jääkäriin selkä häipyi pimeyteen uudenvuoden aattona 1917 Saarijärvellä.

Itäisen etappireitin kautta kulki Saksaan arviolta 400 jääkäri kokelasta syksyn 1916 aikana. Se oli yli 20% koko pataljoonan vahvuudesta. Saksan silmissä tämä tarkoitti, että Suomessa oleva itsenäistymistä ajava aktivistiryhmä onnistui tehtävässään huolimatta hyvin tiedossa olevasta venäläisten toiminnasta, jolla värväys pyrittiin estämään. Jääkäreille, jotka olivat olleet pidempään Saksassa, tulijat toivat tärkeää tietoa kotimaasta ja ennen kaikkea loivat uskoa siihen, että aate on edelleen vahvana kotimaassa. Tällä oli varmasti suuri merkitys taistelutahtoon ja jaksamiseen. Venäjälle itäinen etappi oli kuin ”piikki lihassa”. Se ei pystynyt estämään reitin käyttöä omilla santarmijoukoillaan eikä kainuulaisten punaisten tuella. Olisiko tällä luottamuksen puutteella Kainuun punaisiin sittemmin ollut merkitystä sille, että venäjä ei antanut heille aseita vapaussodan alkaessa. Tämä saattoi osaltaan vaikuttaa siihen, että valkoiselle armeijalle ei muodostunut kahta rintamaa. Suomalainen aktivistiverkosto Kainuussa puolestaan sai onnistumisesta uskoa omalle työlleen ja aatteelleen.

Tämä itäisen etapin ”ensimmäinen tehtävä” – jääkäri kokelaiden opastus läpi korpian Ruotsiin – oli sen aktiiveille äärimmäisen raskas vaihe, sillä he elivät koko ajan kuolemanvaarassa. Etapin keskuspaikkana oli Hallan talo, jonka kautta kulki Saksaan yli 100 jääkäri kokelasta eikä kukaan heistä jäänyt matkallaan vangiksi. Jääkärien kunnioitus ja suuri kiitollisuus tälle etappitoimintaan osallistuneelle väelle ilmenee hyvin kymmenen vuotta tapahtumien jälkeen, kun Hallaan tuli kirje, jossa luki; ”Setä ja Täti. Tulemme Hallaan. Tulemme ja lähdemme hiljaa kuten ennenkin. Pursiainen.” Tuolloin merkittävä joukko jääkäreitä tuli kymmenen vuotta aiemmin annetun lupauksen mukaisesti juhlimaan Suomen vapautta Hallaan.

Sotavankipakolaisten kuljetus

Tuskin oli ehtinyt ”lumi laskeutua” viimeisten jääkärien jäljillä, kun alkoi etapin uusi ja entistä rasittavampi toimintakausi. Tammikuun 1917 alkupäivinä tuli Paavo Sivenin mukana terveisiä Helsingistä. Aktiivinen Komitea määräsi itäisen etapin pidettäväksi auki kuriiritienä sekä odotettavissa olevan sotavankipakolaisten kuljetuksen varalta.

Etappi otettiin käyttöön kuitenkin jo ennen sotavankien vapautumista, sillä alkuvuonna 1917 santarmit suunnittelivat suurkaappausta, jolla pidätettäisiin kaikki kainuulaiset aktivistit. Tämän seurauksena moni aktivisti pakeni Hallan suojiin ja sieltä maaliskuussa 1917 edelleen suurempana joukkona erämaiden läpi Ruotsiin.

Tieto Venäjän vallankumouksesta saapui Hallaan jo muutamassa päivässä ja Hallan Ukko lähti Helsinkiin selvittämään siellä vallitsevaa tilannetta ja vaikutusvaltaisten poliitikkojen näkemystä mahdollisuudesta tilanteen hyväksikäyttöön Suomen itsenäistymiseksi. Jo Hallan Ukon matkan aikana alkoi pakolaisten virta. Vapautuneiden Spalernajan vankien oli pakko poistua maasta Venäjän väliaikaisen hallituksen antaman vangitsemismääräyksen vuoksi. Hallasta heidät opastettiin ryhminä osittain uudelleen järjestettyjä etappireittejä myöten turvaan Ruotsin puolelle.

Varsinainen sotavankien pako Muurmannin ratatyömaalta alkoi 1917 huhtikuun lopulla. Pieniä määriä vankeja oli paennut jo ennen vallankumousta ja vuonna 1916 pakoreitti suuntautui pääasiassa pohjoisempaa Sodankylän kautta. Muurmannin ratatyömaan varrella oli kahdeksan vankileiriä, joissa oli enimmillään noin 70.000 vankia – pääosa itävaltalaisia. Vain pieni osa vangeista kulki Suomen kautta Ruotsiin ja sieltä eteenpäin kotimaihinsa.

Pakolaisvirran alkaessa Itäinen etappi oli laajentunut siten, että se alkoi Kannakselta ja pääreitti kulki Nurmeksesta Sotkamon kautta Hyrynsalmelle ja Hallaan. Saksalaiset asiamiehet olivat toimittaneet vankileireihin tiedon matkan kiintopisteistä Suomen puolella. Monet toistivat vain ”Calonius tai Halla” ja löysivät siten tiensä joko Nurmekseen tai suoraan Hallaan. Lumien sulattua alkoi pakolaisvirta rajan takaa lisääntyä. Usein pakolaiset oli tuotava suoraan Hallaan, sillä muualle oli heitä hankala majoittaa muun muassa santarmien liikkumisen takia. Monet vangit olivat taivaltaneet Siperiasta asti ja vaativat viikkojen hoidon ja levon ennen matkan jatkumista. Vastineeksi vangit osallistuivat kykyjensä mukaan talon askareisiin. Lici -emännän kielitaidolla olikin suuri merkitys pakolaisten auttamisessa.

Pakolaisten tulva oli suurimmillaan syksyllä 1917, jolloin samalla kertaa saattoi tulla jopa yli 20 pakolaista. Sotavankien tulo lakkasi vapaussodan alkaessa ja Hallan väki sai hieman levähtää kaksivuotisen yötä päivää kestäneen työrupeaman jälkeen. Etappimiesten arvioissa Hallan kautta kulki noin 400 – 500 pakolaista – enimmillään yhden kuukauden aikana yli 100 pakolaista. Näiden lisäksi etappia käyttivät aktivistipakolaiset, pommarit ja Kainuun suojeluskuntia harjoittamaan saapuneet jääkärit. Yllättävää kyllä, Kainuun punaisten toiminta ei häirinnyt pakolaisten kuljetusta, koska heidän tiedettiin olevan ”Hallan Ukon vieraita”.

Vuoden 1917 tapahtumat venyttivät Hallan talouden äärimmilleen, sillä toiminta rahoitettiin käytännössä talon omista varoista. Sotavangit ja muut pakolaiset antoivat saamistaan palveluista kuitteja, mutta niitä ei lunastettu koskaan. Saksan vähäinen

tuki meni kokonaan oppaina toimineille miehille, jotka kuljettivat pakolaisia päätömisesti ja ammatikseen – tosin heidän saamansa korvaukset tuskin riittivät muuhun kuin kuluihin. Heikkokuntoisten sotavankien kuljettaminen erämaiden poikki kesti pitkään ja vaati suuria ponnisteluja. Taakkana oli myös koko ajan pelko kiinni jäämisestä, sillä jokainen opas ja sotavankien auttaja syyllistyi maanpetokseen, josta saattoi seurata kuolema hirsipuussa.

Kuuluisin Hallassa hoidettu ”vanki” oli sittemmin Jugoslavian presidenttinä tunnettu Josip Broz Tito, joka viipyi Hallassa kolmisen viikkoa. On arveltu, että hän oli sotavankueudessa ryhtynyt ”politrukiksi” ja oli nyt liikkeellä venäläisten vakoojana. Hänen piti selvittää mikä on tuo erämaan kätköissä oleva ”helvetin läpi”, johon kaksoiskotkan kynnet eivät pysty.

Heimokansojen pakolaiset

Venäjän vallankumous jälkimaininkeineen synnytti mittavan pakolaisvirran rajan yli molempiin suuntiin. Noin 10.000 sisällissodassa tappiolle jäänyttä punakaartilasta ja siviiliä pakeni Suomesta venäjälle keväällä 1918. Samoihin aikoihin käynnistyi vähemmän tunnettu pakolaisvirta myös toiseen suuntaan. Tulijat olivat venäläisiä, itäkarjalaisia, inkeriläisiä sekä venäjältä pakenevia muiden maiden kansalaisia. Suomeen tuli 1918 talvesta kevääseen 1922 useana aaltona yli 30.000 pakolaista. Vienen karjalaisen pakolaisuus – noin 11.500 henkeä – suuntautui pääasiassa Pohjois-Suomeen siten, että pääosa pakolaisista myös sijoittui alueelle.

Hallan Ukon haaveena oli ollut nähdä Suomen sukuiset heimot yhtenäisenä kansana. Työn heimokansojen parissa hän aloitti jo toisen sortokauden aikana, mutta vasta ensimmäinen maailmansota antoi kunnon tilaisuuden toimintaan Vienen-Karjalan hyväksi. Hän alkoi suunnitella aktiivisen toiminnan levittämistä ja vienankarjalaisten aseistamista sekä nostattamista vapaustaisteluun samanaikaisesti ja yhteistoiminnassa suomalaisten kanssa. Suomussalmen itsenäisyyskokouksessa 8.4.1917 esitettiin ensimmäinen julkilausuma Vienen-Karjalan liittämisestä Suomeen. Hallan Ukko olikin aktiivisesti tukemassa heimosoturien retkikuntia vapaussodan jälkeen sekä varustamalla niitä, että pitämällä asiaa esillä eduskunnassa.

Niinpä Hallan väen lepo ei jäänyt tälläkään kertaa kovin pitkäksi, sillä ensimmäinen retkikunta kärsi tappion Kemin taistelussa huhtikuussa 1918, jonka seurauksena retkikuntalaisia ja karjalanpakolaisia tuli Hallaan levähtämään. Jääkärikapteeni Kuisman joukot kärsivät tappion syksyllä ja sen seurauksena koko retkikunta ja huomattava määrä pakolaisia täytti rajapitäjien, Suomussalmen ja Hyrynsalmen kylät joksikin aikaa. Suuri osa tulijoista majoitettiin Hallaan, sillä ankara elintarvikepulan vallitessa ei löytynyt riittävästi sopivia majapaikkoja.

Suurin itäkarjalaisten pakolaisten ryhmä saapui Suomeen vuosien 1921-22 epäonnistuneen kapinayrityksen kukistuttua. Jälleen etappitalot olivat keskeisessä asemassa pakolaisten opastamisessa ja majoittamisessa. Pahimpaan aikaan Hyrynsalmella oli pakolaisia lähes jokaisessa talossa. Tilannetta kuvaa hyvin kirje, jonka Hallan emäntä Lici kirjoittaa Juholle tämän ollessa Helsingissä kansanedustajana; ”Tapasin karjalaiset hyvinä aikoina, kun heillä oli talo ja ruokaa... nyt he ovat täällä Hallassa mukana vain ruplia, jotka eivät kelpaa – ministeristä alimpaan kastiin”.

Etapin kolmas vaihe oli sen väelle erittäin raskasta aikaa niin fyysisesti, henkisesti kuin taloudellisestikin. Erityisesti etappitaloissa jouduttiin ruokkimaan suuri joukko pakolaisia, joista osa viipyi pitkäänkin ennen kuin siirtyi eteenpäin pääasiassa pohjoisen rannikkokaupunkeihin. Samanaikaisesti talot joutuivat myös antamaan vähistään veroina suomalaiselle sotaväelle.

Lähteet:

Arvo Kokko: Hallan Ukko

Hallan vieraskirja

Juho ja Lici Heikkisen kirjeet

K.A Wegelius: Routaa ja rautaa IV

Matti Lackman: Sotavankien pako Muurmannin ratatyömaalta 1915 – 1918

Toivo Nygård: Itä-Karjalasta Suomeen 1917-1922 tulleet pakolaiset

Karjalan sivistysseura: Pakolaisuus Venäjältä Suomeen 1918-1922